

TÜKETİM AHLÂKI VE İSRAF

Dr. Muhlis AKAR

I- Konunun Plânı

- A. Tüketim Kavramı
- B. Tüketim-İhtiyaç İlişkisi
- C. İsrâf, Gösteriş Ve Lüks Tüketimi
- D. Tüketimde Denge Ve İktisat
- E. Tüketim Prensipleri- Harcama Ve Tüketimle İlgili Görevler
- F. Örnek Şahsiyetlerin Tüketim Alanındaki Örnek Davranışları
- C. Genel Değerlendirme Ve Sonuç

II- Konunun Açılımı ve İşlenişi

Konuya tüketim kavramı açıklanarak başlanabilir. Devamında tüketim ile ihtiyaç ilişkisi ele alınarak ihtiyaçlar sıralanıp, temel ve zaruri ihtiyaçlar karşılanmadan, temel ihtiyaçlara göre lüks sayılabilecek maddeleri tüketmenin iktisadi ve ahlâkî kurallara aykırı olduğu dile getirilebilir. Daha sonra Kur'an ve Sünnette konuyla ilgili olarak zikredilen âyet ve hadisler ele alınarak tüketim prensipleri anlatılır. Vaazın sonuna doğru da genel bir değerlendirme yapılarak Müslüman insanın sahip olması gereken tüketim ahlâkından bahsedilir ve açlığın, fakirliğin, işsizliğin yoğun bir şekilde yaşandığı bir zamanda sınırsızca ve sorumsuzca tüketim yapmanın, israf ve gösterişte bulunmanın Müslüman bir insanda bulunmaması gereken bir davranış olduğu vurgulanır.

Ayrıca başta peygamberimiz olmak üzere örnek şahsiyetlerin sahip oldukları servetlerini israf etmeden, temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra, nasıl toplum yararı için kullandıkları örnekler verilerek anlatılabilir.

III- Konunun Özet Sunumu

Yüce Allah bizler için sayısız nimetler yaratmıştır; Kur'an'ın ifadesiyle bunları saymakla bitiremeyiz.¹ Allah herkesin rızkını verir.² Dünya ve erişebildiğimiz diğer âlemler sayısız nimetler üretmeye müsaittirler..³ Fakat şu bir gerçektir ki, insan denen varlığın sınırsız

1 Bkz, Nahl, 16/18.

2 Bkz.,Hüd, 12/6.

3 Yeniçeri, Celal; İslam Açısından Tüketim, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. İstanbul, 1996, s. 74.

ihtirasları ve arzuları vardır. İktisadi prensip olarak ihtiyaçlar-arzu ve istekler sınırsızdır. Buna karşılık yeryüzünde yeraltı ve yerüstü servetleri ihtiyaçlara kıyasla göreceli olarak sınırlıdır. Çünkü bizim ihtiyaç ve arzularımızı karşılayacak kadar bol miktarda her an üretilmiş mal bulunmaz Dolayısıyla insanlar seçimlerini iktisadî ve ahlâki kurallara uygun olarak yapmağa mecburdurlar. Bu nedenle tüketimde, ölçülere uygun davranış, meşrûiyet, helal-haram ölçüsü, zaruret derecesine göre ihtiyaçların sıralanması ve her kademedede israftan kaçınılması vardır.

İslâm'da en azıyla yetinme mecburiyeti olmadan iyi ve rahat bir derecede olmak üzere bireysel (ferdi) tüketim yasak değildir. Bu husus Kur'an'da şöyle dile getiriliyor:

“De ki:“Allah’ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızık kim haram kılmış?”⁽⁴⁾

”Ey iman edenler! Allah’ın size helal kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah’ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez.”⁵ “Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden helâl, iyi ve temiz olarak yiyin ve kendisine inanmakta olduğunuz Allah’a karşı gelmekten sakının.”⁶

İslâm'da bir yandan tüketimde yapılacak aşırı sınırlamalar kınanırken, diğer yandan haksız veya “göze batan” tüketim eleştirilir. Bu nedenle, bir kimse parasını harcarken dikkate almak zorunda olduğu şey, sadece kendi kesesi değil, aksine bir bütün olarak cemiyetin kesesi ya da kasasıdır.

İslâmî prensiplere göre tüketim harcamaları tek başına gelirin bir fonksiyonu değildir. Çünkü her ne kadar gelir artsa da tüketim alanları Allah’ın emir ve yasaklarıyla tanzim edilmiştir. Meşru alanların dışında tüketim yasaklandığı gibi, meşru alanlarda da “israf etmeme” prensibi konulmuştur. “Ey Ademoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez.”⁷ Ayrıca kişinin reel gelirleri arttıkça bunu yalnızca kendi tüketimi için değil, aynı zamanda yoksul akrabalarının ve komşularının tüketimi için de kullanma sorumluluğu getirilmiştir.⁸ Buna göre bireyin tüketime dayalı davranışı, yalnızca kendi gelirin bir fonksiyonu olmayacak, toplumun diğer üyelerinin de tüketim düzeylerini dikkate alacaktır. Çünkü Müslüman bir bireyin çevresinde olup bitenlere bîgane kalması, insanların

4 Araf,7/32

5 Mâide,5/87

6 Mâide,5/88

7 Araf,7/31; Afzalurrahman, a.g.e, II, 420.

8 Bkz,Nisâ,4/36; İsrâ,17/26-27; Müslim, Birr,142; İbni Mâce,Et’ime 58; Tirmizi, Et’ime 30.

acı ve ıstıraplarına karşı duyarsız davranması gerçek müminlikle bağdaşmaz.⁹

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de tasarruf ve tüketimden ayrı olarak gelirin belirli bir kullanımına da işaret edilir ve bu Allah rızası için harcama olarak adlandırılır.¹⁰ Allah rızası için harcamak ise mecburi (zorunlu) veya ihtiyari (iradi) olabilir. Zekat, Allah rızası için mecburi harcamanın önemli bir kalemidir. İhtiyari, yani mecburi olmayan harcamanın sınırı ise kişinin takvasına bağlanmıştır. Rivâyetler Peygamber efendimizin, fetihlerden sonra, gelirlerin artmasıyla maddi bolluğa kavuşulmasına rağmen yaşayış tarzını değiştirmeyip, mütevazî hayatını devam ettirdiğini bildirmektedir.¹¹ Artan geliri ise sorumluluğu gereği yoksullara dağıtmıştır.

İslâm dini sosyal ve iktisadi dengeleri sağlamak için infakı emrederken israfı, lüksü ve gösteriş tüketimini de yasaklar. Yüce Allah Kur'an'da yiyip içmeye müsaade etmekte, israf etmeye ve gösteriş amaçlı tüketimde bulunmaya ise müsaade etmemektedir.¹² Çünkü gösteriş tüketimi hem kişilerin, hem de toplumun sağlıklı gelişmesine engel olur. İslâm'a göre mal varlığına dayanan bir farklılık, şımarıklığın ve gösterişin sebebi olmamalıdır.

Kur'an, tüketimde dengenin esaslarını şu âyetlerle net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Onlar harcadıkları zaman ne savurganlığa saparlar, ne de cimrilik ederler. Harcamaları, bu ikisinin arasında dengeli olur.”¹³

Bu âyette israfla cimrilik arasında mükemmel bir denge kurulması istenirken;¹⁴ isrâ sûresinde de aynı ilke şöyle vurgulanıyor:

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”¹⁵ Yani ne öyle ellerini boynuna bağlamış gibi cimri ol; ne de malını saçıp savur.¹⁶ Aynı surenin 26. ve 27. Ayetlerinde de infak ve harcama emredilirken tüketim sınırının ölçüsüzce aşılması yasaklanıyor:

“ Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma. “Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir”

9 Heysemî, Mecmeu'z-zevâid, VIII/167; Nakvi, N. Haydar; Ekonomi ve Ahlâk, (Çev: İlhan Kutluer) İnsan Yay. İst-1985, s.82-84.

10 Bkz, Bakara, 2/265-268.

11 Canan, İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Terceme ve Şerhi, Akçağ Yay. Ankara 1990, s.459-469.

12 A'raf, 7/31; Nisa,4/38.

13 Furkan, 25/67.

14 Afzalur Rahman; Siret Ansiklopedisi, İnkılab Yay. İstanbul, 1996 II, 421.

15 İsra, 17/29.

16 Ateş, Süleyman; Kur'an-I Kerim Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat (Milliyet Bsk.) İst-1995. III, 1526.

İslâmi prensiplerin amacı insanları kendi imkânları oranında dengeli harcamaya sevkettir: Harcamalar ne gelirinden çok fazla olmalı, ne de zenginliklerinin çok altında kalmalıdır. Kısaca harcamalarda orta yol (iktisat) tutmalıdır. Böylece ne servet dolaşımı engellenmiş, ne de ekonomik kaynaklar israf edilmiş olur.¹⁷

İdeal bir İslam toplumunda başkalarıyla ilgilenme, diğer insanları kendi nefesine tercih etme, dul, yetim ve hastalara bakma, misafirlere ikram etme ve her türlü sıkıntı anlarında karşılıklı dayanışma bir erdem olarak kabul edilir ve bunlar birer davranış normudur. Ekonomik olarak da Müslüman insan diğerleri için fedakarlık yapacak şekilde davranır.¹⁸ Bu bakımdan zengin insan, dilediği ve istediği kadar sorumsuzca ve sınırsızca tüketim yapamaz. Zenginliğin sadece kendi çalışması sonucu değil, aynı zamanda Allah'ın bir lütfu olduğunu bilir ve bu sebeple, ona bu zenginliği veren Allah'a karşı, servetini Onun emrettiği biçimde kullanır, sosyal sorumluluklarını yerine getirir, asla gösteriş tüketimine yönelmez. Tüketim ve harcamalarında yalnızca kendi mutluluğunu değil, başkalarının mutluluğunu da hesaba katar ve ona göre hareket eder. Diğer bir ifadeyle Müslüman kişi mutluluğu sadece kendi tüketiminde değil, aynı zamanda fakir, yoksul ve yetimlerin de ihtiyaçlarını karşılamak için helalinden kazanıp harcamada olduğunu bilir ve ona göre hareket eder.

IV- Konu İşlenirken Başvurulabilecek Bazı Ayetler

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

“De ki: “Allah’ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızık kim haram kılmış?”¹⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرِمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

“Ey iman edenler! Allah’ın size helal kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah’ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez.”²⁰ “Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden helâl, iyi ve temiz olarak yiyin ve kendisine inanmakta olduğunuz Allah’a karşı gelmekten sakının.”²¹

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

17 Afzalur rahman; a.g.e., C 2, s.421.

18 Ekrem Han, a.g.e., s.44.

19 Araf,7/32

20 Mâide,5/87

21 Mâide,5/88

Ey Ademoğulları! Her mescitde ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyeğin için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez.²²

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا

“Onlar harcadıkları zaman ne savurganlığa saparlar, ne de cimrilik ederler. Harcamaları, bu ikisinin arasında dengeli olur.”²³

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”²⁴

وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا

“ Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma. “. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir”²⁵

V- Konu İşlenirken Başvurulabilecek Bazı Hadisler

Hiz. Peygamber (s.a.v.);

كُلُوا وَتَصَدَّقُوا وَالْبَسُوا فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ وَلَا مَخِيلَةٍ ۝

“Kibirsiz ve israf etmeden yiyeğin, içine, giyine ve sadaka verine.”²⁶ buyurarak israfın yasaklığını ifade buyurmuştur.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِسَعْدٍ، وَهُوَ يَتَوَضَّأُ. فَقَالَ: مَا هَذَا السَّرْفُ؟ فَقَالَ: أَيْ الْوُضُوءِ إِسْرَافٌ؟ قَالَ: نَعَمْ. وَإِنْ كُنْتَ عَلَىٰ نَهْرٍ جَارٍ

Bir defasında Hiz. Peygamber (s.a.v.) Sa'd'e uğradı. Sa'd bu esnada abdest alıyordu. Resûlullah (s.a.v.), (onun suyu aşırı kullandığını görünce) bu israf nedir? diye sordu. Sa'd de, Abdestte de israf olur mu ? dediğinde Hiz. Peygamber (s.a.v) de “Evet, hatta akmakta olan bir nehirde abdest alsan bile” şeklinde cevap verdi.²⁷

خَصَلْتَانِ لَا تَجْتَمِعَانِ فِي مَوْمِنٍ: الْبُخْلُ، وَسُوءُ الْخُلُقِ

22 Araf,7/31; Afzalurrahman, a.g.e, II, 420.

23 Furkan, 25/67.

24 İsrâ, 17/29.

25 İsrâ, 17/26-27

26 Buhâri, Libâs,1;Nesâi, Zekât, 66;İbn Mâce, Libâs, 223.

27 İbn Mâce, Taharet, 48; İbn Hanbel, Müsned, II, 221.

"İki haslet vardır ki bir mü'minde asla beraber bulunmazlar: Cimrilik ve kötü ahlâk."²⁸

مَا مَلَأَ آدَمِيَّ وَعَاءٌ شَرًّا مِنْ بَطْنٍ، بِحَسَبِ ابْنِ آدَمَ لُقَيْمَاتٍ يُقْمِنَ صُلْبَهُ، فَإِنْ كَانَ لَا مَحَالَةَ فَاعِلًا: فَتُلْتُ لِطَاعَمِهِ، وَتُلْتُ لِشَرَابِهِ، وَتُلْتُ لِنَفْسِهِ

“Ademoğlu, karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır. İnsana belini doğrultacak birkaç lokma yeter. Eğer mutlaka yemesi gerekli ise, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içmeğe, üçte birini de nefes almaya ayırsın.”²⁹

Hz. Peygamber varlıklı kimsenin, gurur ve gösterişten uzak kalmak koşuluyla kendisine verilen nimetlerin belirtisini üzerinde hissettirmesinin Allah'ın hoşuna gideceğine işaret etmiştir.³⁰

فَإِذَا آتَاكَ اللَّهُ مَالًا فَلْيَرَّ أَثْرَ نِعْمَةِ اللَّهِ عَلَيْكَ وَكَرَامَتِهِ

“Allah, sana mal verdiyse, O'nun nimet ve ikramı üzerinde görülmelidir.”³¹

VI- Yararlanılabilecek Bazı Kaynaklar

1.Bu konuda geniş bilgi için bk, Muhlis AKAR, Tüketim Ahlâkı, Diyanet Aylık Dergi, Ağustos 2004 Sayısı.

2.Mustafa ÇAĞRICI, “Harcama ve Tüketimle İlgili Görevler” İlmihal II, Diyanet Vakfı Yay, s,535-539.

3.Sabahattin ZAIM; İslam-İnsan-Ekonomi, Yeni Asya yay. İst.1992.

4.Celal Yeniçeri İslam İktisadının Esasları, Şamil Yay. İstanbul-1980.

5.Arslan, Hüseyin; İslam'da Tüketici Hakları, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

6.İzzettin Belik, İslami Hayat, Hikmet Yayınları (çevirenler, İbrahim Cücük, Vecdi Akyüz, Salim Ögüt, Mehmet Erdoğan) İstanbul, 1992.

7.Agâh Oktay Güner, İsrâf Ekonomisi, Damla Yayınevi, İstanbul, 11977

8.M. Yaşar Kandemir, İslam Ahlâkı, Nesil Yayınları, İstanbul, 1980.

28 Tirmizî, Birr, 41, (1963).

29 Tirmizî, Zühd, 47(2381.); İbnu Mâce, Et'ime 50 (3349); İbn Hanbel, Müsned, IV, 132.

30 Tirmizî, Edeb, 54. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Libâs, 14.

31 Ebû Dâvûd, Libâs, 17; Tirmizî, Edeb, 54.

9.Ahmet Tabakođlu, İslam ve Ekonomik Hayat, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

10. Ali Ünal, Kur'an'da Temel Kavramlar, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986.

11.Yunus Vehbi Yavuz,Çalışma Hayatı ve İslam, TuğraYayınları, İstanbul1992.

12.Canan, İbrahim; Kütüb-i Sitte Muhtasarı Terceme ve şerhi, Akçağ Yayınları, Ankara.